

PRZEWODNIK PO ZABYTKACH OKSYWIA

Przewodnik po zabytkach Oksywie
Bezpłatne wydawnictwo promocyjne Urzędu Miasta Gdyni

Wydawca: Urząd Miasta Gdyni
al. Marszałka Piłsudskiego 52/54
81-382 Gdynia
tel. 0-58 66 88 000, fax. 0-58 620 97 98
www.gdynia.pl, e-mail: umgdynia@gdynia.pl

Opracowanie:
Urząd Miasta Gdyni - Miejski Konserwator Zabytków i Muzeum Miasta Gdyni
przy współpracy Muzeum Archeologicznego w Gdańsku

Koncepcja:
Robert Hirsch

Autorzy tekstów:
Robert Hirsch
Dariusz Małszycki
Marzena Markowska,
Barbara Mikołajczuk
Dagmara Płaza-Opacka
Tomasz Rembalski
Dorota Rudnicka

Fotografie archiwalne:
Bernard Chrzanowski, Leonard Durczykowski, J.H.Jacobson, Roman Morawski, Roman Wyrobek, A. Roszak,
Foto Sönnke

Fotografie współczesne:
Robert Hirsch
Marek Karbowiak
Agnieszka Lasota
Marcin Szerle
Monika Zakroczyńska

Ilustracje archiwalne ze zbiorów Muzeum Miasta Gdyni
Plan archiwalny Oksywie ze zbiorów Archiwum Państwowego w Gdańsku

Projekt i opracowanie graficzne: Elżbieta Domarus

Gdynia 2006 r.

ISBN 83-907114-2-7

Oksywie w pradziejach

W pradziejach, na obszarze Kępy Oksywskiej, szczególnie intensywne osadnictwo miało miejsce w jej części południowo-wschodniej, tj. na terenie Oksywia - obecnej dzielnicy miasta Gdyni.

U podstawy Kępy, a także na wydmach ciągnących się wzdłuż północnego brzegu doliny rzeki Chylonki ku zatoce, zakładane były obozowiska i osady, począwszy od młodszej epoki kamienia (4200 -1800 r. p.n.e.), aż po okres późnośredniowieczny włącznie (koniec XV w. n.e.). Pozostały po nich znajdowane na powierzchni ziemi ułamki ceramiki z rozbitych naczyń, polepa, żużel żelazny, węgiel drzewny, kości zwierzęce, a także narzędzia, wykonane z kamienia, krzemienia i rogu.

W literaturze archeologicznej znajdujemy informacje mówiące o tym, że jeszcze na początku XX w., wiatr zwiewający piasek z wydmy odślaniał paleniska i warstwy kulturowe, pozostawione przez dawnych mieszkańców tego obszaru.

W okresie wczesnośredniowiecznym (VII-XII w. n.e.), na terenie wysoczyzny powstaje silny ośrodek związany z grodziskiem na tzw. Ostrodzie Oksywskiej - cyplu wcinającym się w wody Zatoki Gdańskiej. Z terenu grodu można było dostrzec zagrożenia nadsciągające od strony morza i lądu. Pełnił on zatem ważną funkcję w ówczesnym systemie obronnym, chroniącym zamieszkującą obszar Oksywia ludność i jej dobytek, a także przebiegające wówczas przez te tereny szlaki handlowe.

W bezpośrednim sąsiedztwie grodziska powstały dwie rozległe osady. Pierwsza z nich znajdowała się bezpośrednio na północ od grodu, druga zaś na tzw. Świętej Górze (obecnie na tym terenie znajduje się kościół św. Michała Archaniola i cmentarz). Obozowiska, osady i grodziska to miejsca mniej lub bardziej długotrwałego zamieszkiwania ludzi. A skoro tak, to obiektom tym musiały towarzyszyć nekropolie.

Na terenie Oksywia dokonywano licznych odkryć pochówków. Znaleźiska te miały zawsze charakter przypadkowy. Najczęściej dochodziło do nich podczas orki, w pobliżu wsi i na wzgórzach nadmorskich położonych przy drodze do Gdyni, ale także po obu stronach nieistniejącej dziś drogi, prowadzącej z Oksywia do Pierwoszyna. Były to zwykle groby skrzynkowe kultury wschodniopomorskiej (VII-III w. p.n.e.). W komorze zbudowanej z płaskich płyt kamiennych stały naczynia gliniane (popielnice), zawierające spalone szczątki zmarłych. Informacje o pierwszych znaleziskach pochodzą z końca XIX w. Ostatnie odkrycie miało miejsce w 1973 r., kiedy to na wzgórzu, na terenie ówczesnej Wyższej Szkoły Marynarki Wojennej, podczas kopania rowów fundamentowych, znaleziono dwa groby.

W 1924 r., podczas budowy koszar, natrafiono na zupełnie nieznaną, rozległą nekropolię. Znaczna jej część uległa bezpowrotnie zniszczeniu. W trakcie przeprowadzonych interwencyjnych prac ratowniczych odsłoniętych zostało blisko 200 grobów ciałopalnych i szkieletowych (rys. 1-2). W II-I w.p.n.e. ludność zamieszkująca Oksywie paliła swoich zmarłych przed pochowaniem na tym cmentarzysku. W jamach, zawierających szczątki stosu, umieszczano popielnicę z prochami zmarłego lub też wsypywano je bezpośrednio do jamy. W grobach tych znaleziono przedmioty będące częściami stroju (żelazne zapinki i kłamy do pasa).

W niektórych grobach, interpretowanych jako pochówki męskie, odkryte zostały, wykonane z żelaza, elementy uzbrojenia (groty oszczepów, miecze i okucia tarcz). Charakterystyczne cechy tego obrządku pogrzebowego stały się podstawą wyłonienia przez prof. Józefa Kostrzewskiego nowej kultury archeologicznej, którą nazwał *kulturą oksywską*.

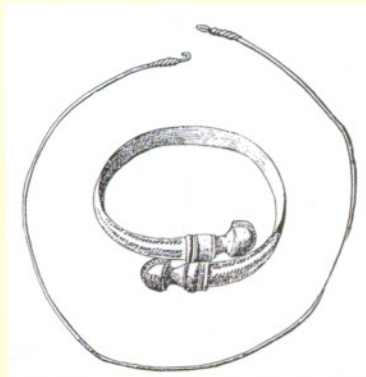
Przełom er - to zmiany w obrządku pogrzebowym, widoczne także na nekropolii w Oksywiu. Pojawiają się groby szkieletowe, zmienia się także wyposażenie składane ze zmarłym do grobu. Nie ma już elementów uzbrojenia, natomiast licznie reprezentowane są ozdoby (części stroju) wykonane z brązu i metali szlachetnych (naszyjniki, bransolety, zapinki, wisiorki, sprzączki, okucia pasów) oraz paciorki ze szkła i bursztynu (rys. 3). Zmiany te związane są z pojawieniem się plemienia Gotów na Pomorzu Wschodnim na początku I w. n.e. Tak też datowane jest powstanie nowej formacji kulturowej, zwanej kulturą wielbarską (I-IV w. n.e.), której przedstawiciele - czego dowodzą odkryte na cmentarzysku pochówki szkieletowe - mieszkali na terenie Oksywia.

1. Popielnice gliniane z grobów ciałopalnych

2. Grób szkieletowy w kręgu kamiennym

3. Ozdoby ze srebra znalezione w grobie szkieletowym (naszyjnik i bransoleta)

Historia Oksywia

Oksywie należy do najstarszych osad na obszarze współczesnego miasta Gdyni. Według językoznawców etymologia pierwiastka nazwy Oksywie posiada skandynawskie korzenie i pochodzi od duńskiego słowa „oxhoved”, bądź normańskiego „oxihoved”, oznaczającego głowę wołu. Jednak końcówka wyrazu wskazuje na jej pradawne zesławiańszczenie.

Pierwszy raz nazwa Oksywie została wzmiankowana w dokumencie fundacyjnym klasztoru norbertanek w Żukowie, datowanym na 1212 r. W 1346 r. norbertanki żukowskie wystawiły dla Oksywia przywilej lokacyjny, przenoszący wieś na prawo chełmińskie. Z dokumentu wiadomo, że dwaj urzędujący sołtysi otrzymali dziesiątą część wszystkich gruntów wiejskich oraz, że na terenie tym znajdowały się dwie karczmy i młyn. Natomiast dla miejscowego plebana wyznaczono 3 wolne łany ziemi. Dokument lokacyjny nie określał powierzchni wsi. Według późniejszych, XVI-wiecznych źródeł Oksywie liczyło łącznie 25 łanów (ok. 425 ha). Sołtysom nadano też wolne rybołówstwo morskie w granicach posiadłości klasztornych „wszelkimi narzędziami”. Na brzegu morskim, należącym do klasztoru, mogli chwycić wszelkiego rodzaju „monstra maris”, do których zaliczono „morświny, jesiotry i inne wielkie ryby”, przy czym zobowiązano ich do oddawania czwartej części wszystkich połowów do Żukowa. Obowiązkiem sołtysa było goszczenie na własny koszt przedstawiciela klasztoru lub jego wysłannika, gdy ten przybywał do wsi na doroczne sądy. Sołtys i chłopci musieli również przeciągać łodzie należące do klasztoru, od tamy położonej w pobliżu młyna do morza i z powrotem, po zakończeniu połowów, do tego samego miejsca. Opisane miejsce w pobliżu młyna było oksywską stacją rybacką. Młyn zaś położony był u ujścia Potoku Chylońskiego do morza. Specjalny przywilej na młyn oksywski zachował się z 1596 r. Wówczas jego właścicielem był niejaki Jerzy. Ostatnim znanym jego użytkownikiem był Hans Koch, co poświadczają dwa zachowane przywileje z 1615 i 1629 r. W czasie potopu szwedzkiego w latach 1655-1660 młyn został zniszczony i nigdy potem nie został odbudowany.

1. Mapa Zatoki Puckiej, miedzioryt, 1655 r., kółkiem zaznaczono Oksywie.

2. Fragment mapy L. v. Schröttera, z lat 1803-1810, na której zaznaczono m.in. Oksywie, Chylonię, Obłuze i Pogórze

3. Fragment mapy z 1926 r. pokazującej Oksywie i Gdynię połączone drogą

4. Kościół św. Michała Archanioła i obecna ul. Arciszewskich, ok. 1906 r.

5. Kościół św. Michała Archanioła i obecna ul. Arciszewskich, lata 20. XX w

Sołectwo oksywskie w XVII wieku znajdowało się w rękach rodziny Skoczaków. Po bezpotomnej śmierci ostatniego jej przedstawiciela Jakuba, w 1700 r., klasztor żukowski powierzył je Michałowi i Dorocie Glaszom (Glosz). Właścicielami karczmy w Oksywiu w XVIII w. była rodzina Częstków.

Po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r. i kasacie klasztoru norbertanek w Żukowie Oksywie stało się własnością królów pruskich. W tym czasie we wsi liczącej 115 mieszkańców, uprawiano 12 łanów ziemi, podzielnych między proboszcza, 5 gburów, 7 półgburów i 3 chałupników. W przyległej osadzie Na Piaskach mieszkało 2 półgburów i 2 chałupników. W 1839 r. w Oksywiu przeprowadzono podział wspólnot wiejskich (łaki i pastwiska). W XIX w. nastąpiła znaczna rozbudowa, należącej do Oksywia osady, zwanej od XVIII w. Oksywie Na Piaskach lub Oksywskie Piaski, która znajdowała się w miejscu średniowiecznego młyna, karczmy i stacji rybackiej.

W 1868 r. Oksywie zamieszkiwały 724 osoby, w tym 28 ewangelików. W 1871 r. było już 814 mieszkańców. W 1905 r., liczące 826 ha Oksywie zamieszkiwało 720 osób, Na Piaskach było 202 mieszkańców, a Na Bagnach 18.

9 stycznia 1926 r., licząca 825 ha i ok. 1000 mieszkańców, gmina Oksywie została włączona do gminy Gdynia. Niedługo po tym, 10 lutego 1926 r., Gdynia otrzymała prawa miejskie. Obecnie dzielnica Oksywie ma powierzchnię 3,53 km² i liczy 14,5 tysiąca mieszkańców.

Latarnia morska

Od 1887 r. w odległości 60 m od brzegu morza, opodal wsi Oksywie, znajdowała się latarnia morska, z 10 m wieżą i światłem bijącym z wysokości 46,5 m n.p.m. W chwili wybudowania portu morskiego w Gdyni, wyposażonego w światła nawigacyjne, latarnia oksywska straciła na znaczeniu i została zlikwidowana. Następnie w jej pobliżu powstał cmentarz marynarski.

6. Obecna ul. Arciszewskich, lata 20. XX w.

7. Latarnia morska, ok. 1920 r.

Kościół św. Michała Archaniola

Z około 1224 r. pochodzi pierwsza wiadomość o istnieniu w Oksywiu kościoła, co stawia go w rzędzie najstarszych w tej części Pomorza (fot. 1-4). W 1253 r. biskup włocławski Wolimir określił granice parafii oksywskiej, poprzez wyliczenie należących do niej 19 miejscowości, istniejących do dziś: Oksywia, Gdyni, Skrobotowa (obecnie Chwarzno), Witomina, Obłuża, Pogórze, Dębogórze, Kosakowa, Mostów, Pierwoszyń oraz zaginionych: Niemichowa, Kiedrzyń, Nasięcina, Zbikowa, Kochowa, Gogolewa, Niebudowa, Barkocina i Gradolewa.

Pierwszy znany proboszcz oksywski imieniem Mikołaj wspomniany był w 1346 r. W 1362 r. biskup włocławski Maciej z Gołańczy dokonał ponownego zatwierdzenia dotychczasowych granic i powiększenia parafii oksywskiej o dwie wsie Redłowo i Chylonię z nowym kościołem filialnym.

Według najstarszej zachowanej relacji z wizytacji biskupiej z 1583 roku w Oksywiu istniał już murowany kościół. W opisach z wizytacji z 1686 r. wspomniano, iż zakrystia była „solidnie zbudowana”, a wieża w części murowana i w części drewniana. W 1782 r. wieża wykonana była z tzw. pruskiego muru, ale posiadała murowane fundamenty. Na przestrzeni tych trzech wieków wszyscy wizytatorzy zawsze dobrze oceniali stan techniczny kościoła, podkreślali jego dobre wyposażenie, w którym wyróżniały się trzy ołtarze. Kościół ma formę charakterystyczną dla średniowiecznych świątyń wiejskich Pomorza. Ma jedną nawę łączącą się z wielobocznym zakończeniem prezbiterium i wieżę od strony wschodniej, u dołu której znajduje się wejście. Barokowy hełm wieży wieńczy żelazna chorągiewka z rokiem 1687.

1. Kościół św. Michała Archaniola, lata 30. XX w.

2. Kościół św. Michała Archaniola od strony północnej, lata 20. XX w.

3. Kościół p.w. św. Michała Archaniola od strony południowej

4. Kościół p.w. św. Michała Archaniola od strony zachodniej

Kościół parafialny na Oksywiu to nie tylko wart obejrzenia zabytek, ale także miejsce, w którym upamiętnione zostały wybitne osoby związane z Marynarką Wojenną oraz załogi okrętów II Rzeczypospolitej. W przedsionku świątyni znajduje się tablica poświęcona pamięci kapelana Marynarki Wojennej ks. Władysława Miegonia, który wzięty do niewoli wraz ze swoimi marynarzami we wrześniu 1939 r., zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau. Obok znajduje się tablica poświęcona pamięci Dowódcy Floty adm. Józefa Unruga i szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej adm. Jerzego Świrskiego. Na zewnętrznej ścianie, od strony południowej znalazły się dwie tablice przypominające losy Floty II Rzecznej Pińskiej i Wiślanej (fot. 6) oraz niewinnie straconych w 1952 r. oficerów Marynarki Wojennej. Najciekawszym jednak jest sanktuarium ulokowane przy północnej ścianie kościoła. Tworzy je kamienny ołtarz polowy (fot. 5) oraz 6 tablic poświęconych okrętom Rzeczypospolitej Polskiej zatopionym w walkach Marynarki Wojennej na Zachodzie: „Grom”, „Orzeł”, „Jastrząb”, „Kujawiak”, „Orkan” i „Dragon”. Projektantką ołtarza, powstałego w latach 1979-82, była rzeźbiarka Maria Talaga-Korpalska. Każda z tablic, oprócz nazwy statku, miejsca i daty jego zatonięcia, zawiera motto w postaci cytatu polskich poetów oraz łaciński zwrot „Mersis in bello” (zatopionym w walce). Całość, nazywana Małym Panteonem Marynarki Wojennej, poświęcona została 29.V.1983 r.

- 5. Dolna część wieży kościoła z wejściem i Małym Panteonem Marynarki Wojennej
- 6. Tablica poświęcona marynarzom Floty II Rzecznej Pińskiej i Wiślanej, 2004 r.
- 7. Cmentarz oksywski, ok. 1911 r.
- 8. Grób Antoniego Abrahama
- 9. Grób Bernarda Chrzanowskiego

Cmentarz

Od strony południowej do kościoła przylega cmentarz, na którym znajdują się groby ludzi związanych z morzem i Pomorzem (fot. 7). O oksywskim cmentarzu w 1910 r. pisał znany propagator naszego regionu Bernard Chrzanowski: „Mały pobielany kościół na górze; przy nim cmentarz, najpiękniejszy w Polsce. Młode jarząbki o czerwonych jagodach kołyszą się wśród okwieconych, po lekkiej pochyłości ku morzu schodzących mogił. Polskie na krzyżach napisy. Z pośród mogił i od murów białego kościoła widok na półkolistą zatokę; gdzieś w głębi żółcą się jej nadbrzeżne piaski; po za nią giną w oparach zielone, radłowskie góry; pod stopy wzgórza podchodzi olbrzymie, sine morze; po nim białe suną żagle.” Autor tych słów sam spoczywa na Oksywiu (fot. 9). Jego prochy przeniesiono w 1986 r. ze Skolimowa do Gdyni w 125 rocznicę urodzin. Obok znajduje się mogiła wielkiego patrioty Kaszuby, Antoniego Abrahama, zmarłego w 1923 r. Na mogile ustawiony jest kamień, który wydobyty został podczas budowy drogi z Gdyni do Oksywiu (fot. 8). Pieniądże na obróbkę kamienia zdobyto ze składek społeczeństwa. Jednym ze starszych grobów na oksywskim cmentarzu jest mogiła z 1915 r. ks. Antoniego Muchowskiego, zesłanego za udział w Powstaniu Styczniowym na Syberię. W 1996 r. kościół wraz z cmentarzem został wpisany do wojewódzkiego rejestru zabytków.

Siedlisko wiejskie

Średniowieczna wieś Oksywie rozwijała się przy południowej krawędzi Kępy Oksywskiej (fot. 1), w rejonie zasiedlonym od wielu stuleci. Przywilej lokacyjny dla Oksywia, wystawiony w 1346 r., spowodował uregulowanie układu osadniczego. Wytyczone zostały działki o bardzo wydłużonym kształcie, które dochodziły krótkimi bokami do wijącej się głównej drogi, obecnie ul. płk. Dąbka i Muchowskiego. Stwierdzono, że na równinnym terenie po północnej stronie drogi było początkowo najprawdopodobniej 12 działek o wymiarach 8 na 150 prętów, czyli około 34,5 m na 650 m. Po południowej stronie drogi układ był już mniej regularny ze względu na większe urozmaicenie terenu. Zabudowa grupowała się przy drodze, a w głębi były działki uprawne.

1. Panorama Oksywia z kościołem, ok. 1930 r.
2. Archiwalny plan wsi Oksywie z domami i układem działek, 1834 r.
3. Skrzyżowanie ul. płk. S. Dąbka z ul. ks. Muchowskiego i ul. Arciszewskich, II poł. lat 20. XX w.
4. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę domu zakonnych siostrzenic wielkopolskich, z tyłu restauracja Stefana Choyke, 18 maja 1927 r.
5. Obecna ul. płk. S. Dąbka, lata 30. XX w.

W XIX w. przeprowadzone zostało uwłaszczenie chłopów i komasacja gruntów, które nie zmieniły jednak znacząco historycznych podziałów. Prawdopodobnie wówczas niektóre niwy zostały podzielone na mniejsze działki, ale zachowując podłużny, pasmowy układ. Rozplanowanie siedliska przetrwało w prawie niezmienionej formie do początku XIX w. i ukazane jest na planie z 1834 r. (fot. 2). Obecnie na terenie Oksywia zachowały się pozostałości murowanej zabudowy z II połowy XIX w. Są to parterowe domy mieszkalne z poddaszami przykryte prostymi dachami dwuspadowymi (fot. 6-9). Domy te tradycyjnie ustawione są równolegle do ulicy. Za budynkami mieszkalnymi znajdują się budynki gospodarcze (fot. 10), tworzące często prostokątne podwórze. Za zabudową gospodarczą były długie i wąskie działki uprawne. W związku z budową portu, na terenie wsi Oksywie zaczęła rozwijać się nowa zabudowa. Przy głównej drodze wiejskiej pojawiły się pojedyncze domy kilkunastokondygnacyjne. Dawne domy wiejskie stopniowo uległy przekształceniom i obecnie tylko niektóre zachowały wygląd z przełomu XIX i XX w. (fot. 11-12). Zespół ruralistyczny - czyli wiejski dawnej wsi Oksywie został w 1987 r. wpisany do wojewódzkiego rejestru zabytków.

- 6. ul. płk. S. Dąbka
- 7. ul. Muchowskiego
- 8. Dom przy ul. płk. S. Dąbka 32
- 9. Dom przy ul. płk. S. Dąbka 16
- 10. Zabudowania gospodarcze w rejonie ulicy Muchowskiego
- 11. Dom przy ul. płk. S. Dąbka 22
- 12. Fragment elewacji domu przy ul. płk. Dąbka 22

OKSYWIE - CZĘŚĆ HISTORYCZNA

LEGENDA

- (A) Grodzisko wczesnośredniowieczne
- (B) Osada wczesnośredniowieczna
- (C) Osada wczesnośredniowieczna
- (D) Cmentarzysko grobów skrzynkowych
- (E) Cmentarzysko kultury oksywskiej i kultury wielbarskiej

- 1 Kościół p.w. św. Michała Archanioła
- 2 Plebania
- 3 Cmentarz przykościelny
- Granica obszaru cmentarza w rejestrze zabytków
- ||||| Tereny dawnej wsi Oksywie z historycznymi podziałami działek
- - - Granica zespołu ruralistycznego w rejestrze zabytków
- 4 Dawne domy wiejskie
- 5 Dawna karczma
- 6 Nieistniejący staw
- 7 Kapliczka św. Rocha
- 8 Dom zakonny Sióstr Służebniczek Wielkopolskich
- 9 Zespół Dowództwa Floty obecnie Komenda Portu Wojennego Gdynia
- 10 Willa Dowódcy Floty
- 11 Dawne koszary MW obecnie Akademia Marynarki Wojennej
- 12 Domy mieszkalne Funduszu Kwaterunku Wojskowego
- 13 Dawna stacja kolejowa Oksywie
- 14 Lokalizacji nieistniejącej latarni morskiej
- 15 Lokalizacja nieistniejącego Mauzoleum gen. Orlicz-Dreszera
- 16 Lokalizacja stanowisk baterii Canet z 1939 r.
- 17 Stanowisko obserwacyjne 28 Baterii Artylerii Stałej
- 18 Północne stanowisko dział 28 Baterii Artylerii Stałej

atoka Gdańska

Zespół Dowództwa Floty

Budowa portu spowodowała przeniesienie w 1924 r. z Pucka do Gdyni Dowództwa Floty. Do czasu zbudowania docelowej siedziby umieszczono je na Grabówku. W tym samym roku rozpoczęto projektowanie kompleksu zabudowań złożonych z gmachu Dowództwa Floty, koszar Marynarki Wojennej i zespołu budynków mieszkalnych dla oficerów i podoficerów (fot. 1). W najwyższym punkcie założenia zlokalizowano willę dowódcy, z której roztaczał się wspaniały widok na port i morze (fot. 8-9). Projekt opracował Marian Lalewicz, architekt i profesor Politechniki Warszawskiej. Kompozycja całej zabudowy, położonej u stóp Kępy Oksywskiej i na południe od zabudowań wsi Oksywie, została ukształtowana wzdłuż osi usytuowanych promieniście i zbiegających się na głównym placu, do którego przylegał budynek bramny na planie fragmentu koła (fot. 2). Środkowa z trzech bram tego budynku prowadziła na dziedziniec przed reprezentacyjnym gmachem Dowództwa Floty (fot. 4, 7). Wejście do budynku podkreślono czterofilarowym portykiem, a nad całym obiektem góruje ozdobiona kolumnami wieża sygnalizacyjna (fot. 6). Jak napisała Maria Sołtysik w swojej książce pt. *Gdynia - miasto dwudziestolecia międzywojennego. Urbanistyka i architektura*: "rozwiązanie architektoniczne założenia jest przykładem historyzmu XX w., kierunku dominującego w architekturze polskiej, jak i europejskiej lat 1918-1925 i operuje mniej lub bardziej uproszczonymi formami wielkich epok stylowych: renesansu, baroku i klasycyzmu. Zespół Dowództwa Floty reprezentuje jeden z nurtów historyzmu XX w. klasycyzm akademicki. Twórcy tego nurtu programowo nawiązywali do spuścizny klasycystycznej, będącej w ich rozumieniu najdoskonalszą i ponadczasową skarbnicą form architektonicznych. Preferowali przy tym pełne rozmachu, monumentalne założenia reprezentacyjne, co czyniło ich architekturę szczególnie przydatną przy budowie gmachów użyteczności publicznej w pierwszym okresie po odzyskaniu państwowości". Kompleks zaprojektowany w 1924 r. był realizowany w ciągu kilku lat. Gmach Dowództwa Floty oraz koszar powstały w latach 1924-1926. Budynki mieszkalne z domami podoficerskimi, domami dla oficerów i domem dowódcy floty w latach 1928-1930.

2. Brama wejściowa na teren Dowództwa Floty i pomnik Bitwy pod Oliwą, lata 30. XX w.

3. Jedna z historycznych armat zdobiących budynek bramny

4. Budynek dawnego Dowództwa Floty z wieżą

5. Symboliczny napis nad bramą

1. Kompleks Dowództwa Floty, ok. 1926 r.

10 lutego 1934 r., przed bramą prowadzącą do Dowództwa Floty, stanął pomnik Bitwy pod Oliwą, którego odsłonięcia dokonał adm. Józef Unrug (fot. 2). Bryła pomnika miała 5 m wysokości i 1,5 m szerokości. Na ścianie przedniej, a prawdopodobnie także i tylnej, umieszczone były tablice poświęcone bitwie pod Oliwą oraz marynarzom poległym podczas wojny polsko-radzieckiej 1920 r. Z bocznych ścian pomnika wystawały, po trzy z każdej strony, symboliczne modele dziobowych części żaglowców. W niszach bramy Dowództwa Floty, po obu stronach postumentu ustawione zostały, początkowo w pozycji pochyłej, a od 1936 r. pionowo, szwedzkie lufy armatnie, które wydobyte zostały z morza przez pogłębiarkę "Varsovia" (fot. 3). Na dwa lata przed wybuchem II wojny światowej nad główną bramą Dowództwa Floty umieszczony został napis w brązie: "Z DNIEM 28 LISTOPADA 1918 ROKU ROZKAZUJĘ UTWORZYĆ MARYNARKĘ POLSKĄ, JÓZEF PIŁSUDSKI, WARSZAWA 28.11.1918" (fot. 5). W czasie okupacji Niemcy zniszczyli napis i pomnik, zostawili natomiast lufy armatnie. Historyczny napis na budynku bramnym został odtworzony dopiero w 1991 r. Obecnie w budynku Dowództwa Floty mieści się Komenda Portu Wojennego Gdynia.

6. Portyk wejściowy do dawnego Dowództwa Floty

7. Fragment elewacji tylnej budynku dawnego Dowództwa Floty

8. Dawna willa Dowódcy Floty

9. Widok na morze z okna gabinetu Dowódcy Floty

Koszary Marynarki Wojennej

Z zespołem Dowództwa Floty sąsiaduje kompleks budynków koszar Marynarki Wojennej (fot. 1-2). Do 1939 r. znajdowało się tu także Centrum Wyszkożenia Specjalistów Floty. Obiekty te również zaprojektował prof. Marian Lalewicz. Obecnie mieści się tu Akademia Marynarki Wojennej.

Fundusz Kwaterunku Wojskowego

Na początku lat 30. XX w. Fundusz Kwaterunku Wojskowego (FKW) jako inwestor publiczny rozpoczął w Gdyni budowę domów mieszkalnych dla kadry podoficerskiej. W 1933 r. oddano do użytku dom mieszkalny przy ulicy Arciszewskich 23.

Funkcjonalistyczny budynek został zaprojektowany przez warszawskiego architekta Kazimierza Tołłoczko. Dom mieścił 50 mieszkańców o powierzchniach od 35 do 50 m². Rok później, w 1934 r. wybudowano następne domy przy ulicy Śmidowicza 53/55, zaprojektowane przez Juliusza Dzierżanowskiego (fot. 3-4).

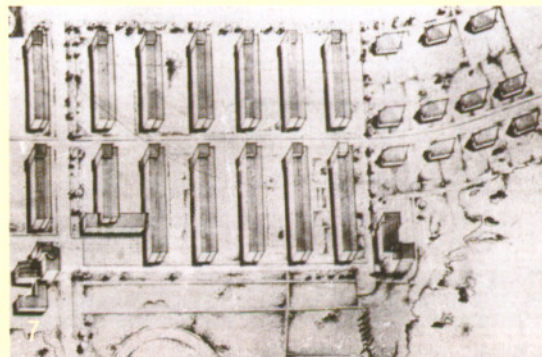
Obie inwestycje charakteryzuje prosta forma architektoniczna oraz dosyć wysoki standard wykończenia budynków, widoczny także w elewacjach (fot. 5).

Stella Maris

Figura Stella Maris (Gwiazda Morza), z żaglowcem w ręku stała na cokole w pobliżu willi, w której mieszkał dowódca floty Józef Unrug. Pomnik mierzył sobie około 7 m wysokości i nocą był oświetlany (fot. 6). Nieznana jest data ustawienia pomnika i nazwisko jego autora. Prawdopodobnie w 1940 r. Stella Maris została zniszczona.

Osiedle „Paged”

19 listopada 1931 r. z inicjatywy Naczelnej Dyrekcji Lasów Państwowych zawieszona została, pomiędzy Skarbem Państwa a Polską Agencją Morską, spółka „Polska Agencja Eksportu Drewna, Spółka z ograniczoną poręką”, z siedzibą w Gdyni. Jej podstawowym zadaniem było uregulowanie handlu drewnem. Rok później spółka zmieniła swą nazwę na „Paged” – Polska Agencja Drzewna Sp. z o.o. W 1935 r. firma miała swoje składnice na Nabrzeżach Norweskim i Angielskim. W Oksywiu przy kanale przemysłowym firma posiadała port drewny, w pobliżu którego wybudowała dla swych pracowników domy mieszkalne. Osiedle Robotnicze spółki „Paged” zostało zaprojektowane przez warszawskich projektantów m.in.: Bolesława Kuleszę, Helenę Morsztynkiewiczową, Leonarda Tomaszewskiego. Projekt przewidywał powstanie 19 dwukondygnacyjnych bloków oraz 36 domków bliźniaczych (fot. 7). Z ambitnych planów zrealizowano budowę 7 bloków. Pierwsze 5 budynków we wschodniej części osiedla wybudowano w 1936 r., kolejne 2 powstały rok później.

1. Koszary Marynarki Wojennej, 1926 r.
2. Koszary Marynarki Wojennej, obecnie Akademia Marynarki Wojennej
3. Budowa domów FKW przy ul. Śmidowicza 53-55, 1935 r.
4. Domy FKW przy ul. Śmidowicza 53-55
5. Fragment elewacji budynku FKW przy ul. Śmidowicza 53
6. Figura „Stella Maris”, lata 30. XX w.
7. Osiedle robotnicze „Paged”, rysunek z 1936 r.

Osada rybacka

Rybołówstwo od bardzo dawna było jednym z ważniejszych zajęć mieszkańców Kępy Oksywskiej. Już pierwsze XIII-wieczne dokumenty wspominają pośrednio o tym. Między innymi w tym czasie, w rejonie obecnych Babich Dołów istniała osada rybacka Kochowo. W XVI-wiecznych dokumentach mówi się o prawie sołtysów do łowienia „monstra maris” przy brzegu morskim należącym do klasztoru norbertanek. Dokument z 1570 r. stwierdzał m.in., że w Oksywiu żyją 3 rodziny rybaków. Na przełomie XIX i XX w. u podnóża Kępy Oksywskiej, w miejscu obecnego portu wojennego, powstała osada zwana Rybaki lub Oksywskie Rybaki. Założyli ją rybacy z Chałup (na Półwyspie Helskim), rodziny Budziszów i Muzów. Później liczba mieszkańców wzrosła, dołączyli do nich miejscowi rybacy: Czapp, Specht, Kohn, Tesmmer. Przysiółek nie istniał długo, kiedy przystąpiono do budowy portu wojennego osadę przeniesiono bardziej na północ w pobliżu Wąwozu Ostrowskiego, a nieco później, około 1930 r. bardziej na południe, w rejon ulicy Osada Rybacka, gdzie istnieje do chwili obecnej (fot. 1-2). Domy umieszczono na wysokiej skarpie, na którą prowadzą z przystani schody oraz wyciągarka, za pomocą której połów jest wciągany na górę.

Służebniczki Wielkopolskie

W 1924 r. osiedliły się na Oksywiu siostry Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia NMP (tzw. służebniczki wielkopolskie). W 1928 r. przy ulicy Dickmana 13 wybudowały dom zakonny – Dom św. Józefa Sióstr Służebniczek NMP. Siostry prowadziły w nim przedszkole, żłobek (Schronisko Opieki św. Józefa), dom dziecka oraz kursy zawodowe dla dziewcząt. W czasie okupacji budynek zajęli Niemcy, a siostry wraz z dziećmi wywieziono do Generalnego Gubernatorstwa. Po wojnie zakonnice wróciły i na mocy porozumienia z władzami państwowymi uruchomiły Miejski Dom Dziecka. W 1951 r. zostały wywłaszczone na rzecz Wydziału Kwaterunkowego Marynarki Wojennej. W 1957 r. przywrócono siostrom prawo własności. Dom przeznaczono na szkołę podstawową, a siostry zatrzymały do swego użytku jego część. W 1968 r. ponownie musiały opuścić budynek i wyprowadzić się na ulicę Kapitańską. W latach 70. XX w. dom powiększono o jedno piętro oraz zaadaptowano na hotel pracowniczy pracowników portu. W 1995 r. Morski Port Handlowy przekazał siostrom budynek, do którego powróciły ostatecznie w 1996 r. (fot. 3).

1. Przystań w osadzie rybackiej

2. Łodzie rybackie przy osadzie

3. Dom zakonny Sióstr Służebniczek Wielkopolskich

Oksywskie kapliczki

Tradycja stawiania kapliczek czy krzyży na rozdrożach jest w Polsce bardzo stara. Wędrując po Kaszubach, napotkać można wiele starych, ale i współcześnie postawionych kapliczek i krzyży przydrożnych. W Oksywiu znajdowały się dwie, tzw. Boże Męki.

Pochodziły prawdopodobnie z końca XIX w. Wspominają o nich B. Chrzanowski i J. Staśko w swoich przewodnikach sprzed II wojny światowej. Jedna z kapliczek stała w pobliżu kościoła na skrzyżowaniu obecnej ulicy Arciszewskich z ulicą płk. S. Dąbka. „Wkrótce, minąwszy na prawo cmentarz oksywski, wchodzimy do wsi. Wysoka kapliczka ze słowami „Zdrowaś Maryja” staje przed nami” – pisał Staśko w 1924 r. W czasie okupacji Niemcy zniszczyli kapliczkę Matki Boskiej i usunęli stojący przed kościołem krzyż.

Drugą kapliczką, z figurą św. Rocha stała, jak podaje ten sam autor, „przy wyjściu ze wsi na drogę do Obłuża (...) wśród dwóch rozłożystych olbrzymich lip”. Obecnie znajduje się przy rozwidleniu ulic Bosmańskiej i płk. S. Dąbka (fot. 4).

4. Kapliczka z figurą św. Rocha

Mauzoleum gen. Gustawa Orlicz-Dreszera

Generał Orlicz-Dreszer był inspektorem obrony powietrznej państwa i prezesem Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej. Zginął tragicznie w katastrofie lotniczej nad orłowskim brzegiem 16 lipca 1936 r. Pochowany został na nowym cmentarzu marynarskim na Oksywiu. W 1937 r. ogłoszony został konkurs na pomnik Orlicz-Dreszera. Do realizacji przyjęty został projekt Maksymiliana Potrawiaka, który uzyskał III nagrodę. Pomnik zaprojektowany został w postaci ogromnych rozmiarów mauzoleum z kryptą na trumnę. Bryła z białego piaskowca stała na cmentarzu marynarskim w okolicy oksywskiej latarni frontem do morza. Nad wejściem do krypty widniał napis: ORLICZ-DRESZER, zaś na ścianach bocznych: „Żołnierz Komendanta” oraz „Strażnik Morza”. W 1939 r., w dniu rocznicy śmierci trumna została przeniesiona do mauzoleum i umieszczona na sarkofagu w podziemiu.

Po zajęciu Oksywiu Niemcy przystąpili do niszczenia polskich pamiętek. Nie oszczędzili także mauzoleum gen. Gustawa Orlicz-Dreszera. Poszukiwania jego fragmentów przez członków Koła Starych Gdynian nie przyniosły rezultatów i dlatego z inicjatywy Koła w 1990 r. w miejscu, gdzie prawdopodobnie znajdowało się mauzoleum, umieszczony został kamień z tablicą o treści: „Cmentarz Marynarski 1939 r. kryje prochy 60 marynarzy i rodzin żołnierzy Baterii Canetta oraz gen. dyw. Orlicz-Dreszera prezesa Ligi Morskiej i Kolonialnej”.

1. Pogrzeb gen. Orlicz-Dreszera, 20 lipca 1936 r.

2. Mauzoleum gen. Orlicz-Dreszera, 1939 r.

Kościół Garnizonowy p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej

Budynek przy ulicy Żeglarzy 9 został wzniesiony w latach 1935-1939 z inicjatywy ks. Władysława Miegonia. Pragnieniem księdza było oddanie kościoła pod opiekę Matki Boskiej Pani Morza, której figura stała w Oksywiu. Świątynia powstała z dobrowolnych datków ludzi związanych z Marynarką Wojenną. Prosta, ascetyczna forma architektoniczna budynku została zaprojektowana w 1934/1935 r. przez Mariana Lalewicza, autora wielu projektów budynków wznoszonych dla Marynarki Wojennej. W czasie okupacji budynek kościoła pełnił funkcje magazynu wojskowego. Po wojnie, do początku lat 80. XX w. znajdował się w nim skład skór. W 1981 r. budynek został przekazany parafii oksywskiej, kościół otrzymał wezwanie Matki Boskiej Częstochowskiej. Dziesięć lat później przy kościele powołano probostwo garnizonu Gdynia, a w maju 1993 r. ustanowiono parafię wojskową w Gdyni. W świątyni znajduje się tablica pamiątkowa poświęcona pamięci ks. Władysława Miegonia, kapelana Marynarki Wojennej i budowniczego kościoła, którego w 1998 r. beatyfikował papież Jan Paweł II. Są tu także tablice ku czci marynarzy poległych podczas II wojny światowej i zamordowanych po 1945 r. oraz tablice poświęcone pamięci admirałów Józefa Unruga i Jerzego Świrskiego. Od 2001 r. kościół zdobią witraże, zaprojektowane przez Jerzego Skąpskiego.

3. Projekt kościoła garnizonowego z lat 30. XX w.

4. Kościół garnizonowy

Wrzesień 1939 roku

1 września 1939 r. nastąpiła agresja Niemiec na Polskę. Budowę umocnień na Kępie Oksywskiej rozpoczęto w sierpniu.

Wykonano okopy i rowy strzeleckie. Przewaga przeciwnika – skład liczebny wojsk i wyposażenie techniczne z góry stawały Polaków w trudnej sytuacji. Na Kępie Oksywskiej pierwsze walki rozpoczęły się już 10 września w rejonie Dębogóra i Kazimierza. Od pierwszych dni wojny Kępa Oksywska była też miejscem nalotów bombowych oraz ostrzału artyleryjskiego z lądu i z okrętów. Krótko przed zajęciem śródmieścia Gdyni przez Niemców 14 września, na Kępę wycofały się wszystkie oddziały polskie. Pod dowództwem płk. Stanisława Dąbka, dowódcy Lądowej Obrony Wybrzeża było około 15 tys. żołnierzy różnych formacji. Siły niemieckie były dwukrotnie silniejsze i dużo lepiej uzbrojone. Ciągłe ataki sprawiły, że 19 września Niemcy dotarli do morza między Oksywiem i Babimi Dołami. W tym dniu skapitulowały ostatnie punkty oporu w rejonie koszar Marynarki Wojennej oraz w Babich Dołach. Wobec beznadziejnej sytuacji samobójstwo popełnił płk. Stanisław Dąbek. Groby części obrońców Kępy Oksywskiej znajdują się na cmentarzu przykościelnym.

Oksywskiego brzegu broniła od strony morza bateria Canet, która składała się z dwóch armat kalibru 100 mm. Były to przestarzałe francuskie armaty. Ich stanowiska znajdowały się na wschód od wsi Oksywie na przedłużeniu obecnej ulicy Muchowskiego.

Obok stanowisk ogniowych znajdował się także schron dla załogi i magazyn na amunicję. Stanowiska nie zachowały się do dzisiaj. W latach 50. XX w., w tym samym miejscu zlokalizowano nowe stanowiska 28 Baterii Artylerii Stałej, która miała to samo zadanie, czyli obronę wejścia do portu na Oksywiu.

1. Działo baterii Canet, 1939 r.

2. Zniszczone domy na Kępie Oksywskiej, 1939 r.

3. Groby polskich żołnierzy na cyplu oksywskim, w głębi port, 1939 r.

4. Pamiątkowy kamień i tablice na cmentarzu Marynarki Wojennej

Obiekty wojskowe z II wojny światowej

W okresie II wojny światowej port stał się bazą niemieckiej marynarki wojennej. Na cele wojskowe przebudowanych zostało wiele budynków cywilnych m.in. przedwojenny Dworzec Morski przy ulicy Polskiej. Dla obrony przed nalotami alianckimi, na terenie portu wojennego zbudowano nowe schrony przeciwlotnicze. Szczególnie nietypowe są kilkukondygnacyjne schrony zlokalizowane przy głównym nabrzeżu (gdzie cumowały największe okręty wojenne), w których armaty ustawione były na najwyższym stropie (fot. 1). Oryginalnym obiektem, pozostałym z czasów II wojny światowej jest torpedownia. Budynek zbudowany w odległości około 500 m od brzegu, połączony z lądem pomostem, był częścią wojskowych zakładów doświadczalnych produkujących i testujących torpedy okrętowe. Drugi, bardzo podobny obiekt do testowania torped morskich zbudowano w Babich Dołach. Torpedownia oksywska po wojnie zmieniła swoją funkcję, ale jest nadal użytkowana przez wojsko (fot. 2).

Fortyfikacje po II wojnie światowej

Pod koniec lat 40. i w latach 50. XX w. na całym wybrzeżu polskim zbudowano system artyleryjski, oślaniający wejścia do najważniejszych portów. System ten tworzyły tzw. Baterie Artylerii Stałej (BAS), rozmieszczone w najważniejszych miejscach wybrzeża, składające się ze stanowisk dla armat oraz licznych schronów i budynków pomocniczych. Pierwszą z nich była bateria w Gdyni Redłowie nosząca numer 11. Na terenie Oksywiu, w miejscu dawnej baterii Canet, zlokalizowano w latach 50. XX w. 28 BAS. Bateria składała się z 4 stanowisk dla armat kalibru 100 mm oraz schronu dla obsługi, centrali artyleryjskiej, magazynu na amunicję i stanowisk artylerii przeciwlotniczej (fot. 3-5). Schrony mieszczące stanowisko obserwacyjne i kierowania ogniem oraz stanowisko dalmierza zlokalizowano przy cmentarzu Marynarki Wojennej. Oba schrony połączone są podziemnym tunelem o długości około 30 m.

Obecnie część obiektów baterii, w tym północne stanowisko artyleryjskie jest na terenie ogólnodostępnym.

1. Wieża obrony przeciwlotniczej przy nabrzeżu w porcie
2. Torpedownia na Oksywiu
3. Wejście do tunelu łączącego stanowiska artyleryjskie
4. Stanowisko artyleryjskie 28 BAS
5. Schron stanowiska obserwacyjnego 28 BAS

Zabytki Gdyni wpisane do rejestru, w obecnych dzielnicach miasta

Kamienna Góra

- Zespół urbanistyczny Kamiennej Góry
- Willa „Szczęść Boże”, ul. I Armii Wojska Polskiego 6
- Willa „Orla”, ul. Kasprowicz 2
- Budynek firmy Polskarob, ul. Korzeniowskiego 8/10
- Willa dwurodzinna, ul. Korzeniowskiego 25/25a
- Dom mieszkalny „Opolanka”, ul. Piotra Skargi 9
- Willa „Poznanianka”, ul. Sędzickiego 16
- Willa „Zosieńka”, ul. Sędzickiego 22
- Willa „Otok”, ul. Sędzickiego 24
- Willa „Szumka”, ul. Sienkiewicza 37
- Willa modernistyczna, ul. Sieroszewskiego 1 a
- Willa „Sokola”, ul. Sieroszewskiego 7
- Willa „Sadyba”, ul. Sieroszewskiego 8
- Hotel „Polska Riwiera”, ul. Zawiszy Czarnego 1

Śródmieście

- Dom Marynarza Szwedzkiego, ul. Jana z Kolna 25
- Budynek Sądu Rejonowego, Plac Konstytucji 3 Maja 5
- Dom mieszkalny wójta Radtkego, ul. 10 Lutego 2
- Budynek biurowy Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, ul. 10 Lutego 24
- Budynek Banku Polskiego, ul. 3 Maja 25/10 Lutego
- Dom mieszkalny Funduszu Emerytalnego BGK, ul. 3 Maja 27-31/Batorego 26
- Elewator zbożowy, Nabrzeże Indyjskie
- Dworzec Morski, ul. Polska
- Magazyn długoterminowy „H”, ul. Polska 17
- Chłodnia w porcie, ul. Polska 20
- Kamienica Pręczkowskich z kinem „Polonia”, Skwer Kościuszki 10/12
- Kamienica A. Jurkowskiego, Skwer Kościuszki 16
- Hotel „Bristol”, ul. Starowiejska 1
- Klasztor Zgromadzenia ss. Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, ul. Starowiejska 2
- Kamienica Hunsdorffów, ul. Starowiejska 7/Abrahama 2
- Dom mieszkalny, ul. Starowiejska 10 a
- Dom Antoniego Abrahama, ob. Muzeum Miasta Gdyni, ul. Starowiejska 30
- Kościół parafialny p.w. NMP Królowej Polski, ul. Świętojańska

- Kamienica Krenskich, ul. Świętojańska 55/ ul. Żwirki i Wigury 4
- Kamienica Orłowskich, ul. Świętojańska 68
- Zespół Hali Targowej, ul. Wójta Radtkego 38
- Dom Żeglarza Polskiego, ob. Akademia Morska, al. Jana Pawła II 3
- Kamienica Wojewskich, ul. Portowa 4
- Dom rybacki, Plac Kaszubski 7a/7b

Chylonia

- Dworek ze stajnią, ul. Chylońska 112 a
- Dawna szkoła elementarna, ob. Szkoła Podstawowa nr 10, ul. Lubawska 4

Grabówek

- Zespół budynków dawnej Szkoły Morskiej, ob. Akademia Morska, ul. Morska 83

Oksywie

- Zespół ruralistyczny dawnej wsi Oksywie
- Kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła, ul. Arciszewskich

Orłowo

- Zespół ruralistyczno-kuracyjny Orłowo
- Zespół dworsko-parkowy Mały Kack
- Zespół dworsko-krajobrazowy Kolibki
- Osada rzemieślnicza Mały Kack
- Willa modernistyczna, ul. Inżynierska 111
- Dom Kuracyjny, ul. Orłowska 2
- Zjazd Adlera, ob. Liceum Sztuk Plastycznych, ul. Orłowska 8
- Willa „Weneda”, ul. Przebendowskich 1
- Pensjonat „Gryf”, ul. Przemysława 6

Wielki Kack

- Zespół ruralistyczny dawnej wsi Wielki Kack

Wzgórze Św. Maksymiliana

- Willa jednorodzinna, ul. Tetmajera 1

W serii informatorów o gdynskich zabytkach ukazały się dotychczas:

Przewodnik po zabytkach Kamiennej Góry, 2004 r.

Informator o gdynskich zabytkach, 2005 r.

URZĄD MIASTA GDYNI, al. Marsz. Piłsudskiego 52/54, 81-382 Gdynia • tel. 0-58 66 88 000
fax 0-58 62 09 798 • www.gdynia.pl • e-mail: umgdynia@gdynia.pl

ISBN 83-907114-2-7